

УДК 685.34:7.05

РОЛЬ ВЗУТТЯ В ПОБУТІ, СВІДОМОСТІ ЛЮДИНИ В ТРАКТУВАННІ ЗАРУБІЖНОЇ ТА УКРАЇНСЬКОЇ КЛАСИКИ І ЯК ПЕРШОДЖЕРЕЛО ФОРМУВАННЯ НАШОЇ МЕНТАЛЬНОСТІ

Ю.І.ФОРДЗІОН

Мукачівський технологічний інститут

В статті досліджено взуття як невід'ємний елемент життя людини, її побуту, середовища існування, свідомості та ментальності. Відображена еволюція взуття на основі історичних фактів, археологічних досліджень, літературної спадщини. Вивчено етимологію основних взуттєвих термінів, здійснено порівняння та співставлення їх з сучасною українською мовою. Досліджено еволюцію мотивації наших предків стосовно вибору взуття.

Найпростіше визначення взуття дає довідкова література: взуття - це частина одягу, яка служить для захисту ніг від шкідливих зовнішніх впливів. Очевидним є те, що в сучасному житті взуття, крім захисної, виконує соціальну, духовну та інші споживчі функції, оскільки є товаром. Доречним буде запитання : якщо виконує , то чи забезпечує важливі життєві функції? Або як служить з філософської точки зору? Розглядаючи взуття як невід'ємний елемент життя людини, її побуту, середовища існування, свідомості і, відповідно, ментальності, необхідно виділити філософські категорії: необхідну та достатню умови щодо появи та існування взуття як важливого предмету побуту.

З точки зору сьогодення, взуття повинно забезпечувати захист стопи людини від дії зовнішніх впливів, мати відповідний естетичний вигляд та забезпечувати комфорт і зручність при ходьбі. Очевидним є те, що необхідна умова слугування взуття – захисна функція. Вона є первинною, тому більш вивчена та регламентована як виробниками взуття, так і споживачами[1]. Достатня функція є менш вивчена та досліджена, адже вона є надбанням, пов'язаним з тенденціями моди і з інтуїцією законодавців моди-дизайнерів. Як наслідок, власний досвід конкретного споживача має другорядне значення. Тому особливий інтерес представляє дослідження еволюції взуття, взаємного впливу взуття на людину і мотивації споживача щодо вибору взуття .

Об'єкти та методи дослідження

Філософські категорії про необхідність та достатність [2] і відповідно про доцільність вибору конкретного взуття мають пряме відношення до життєвої сутності, до її первозданного витоку. Адже в людському житті є два взаємно протилежних фактори. Перший - якому немає альтернативи – відчуття голоду та холоду, другий - повна протилежність першому – ситість та достаток . Ці фактори присутні в нашому

реальному житті. Тому, починаючи з ранньої зорі виникнення людства до сьогодні, не дивлячись на стрімкий розвиток науково-технічного прогресу, першочергове завдання спільноти залишається не менш актуальним: нагодувати, одягти і взути усіх жителів землі. Їжа, одяг та взуття - найнеобхідніші в житті.

Це особливо актуально сьогодні, коли має місце шалений обмін культурним надбанням людства, інформацією, проявляється вплив глобалізації, відбувається асиміляція національної свідомості, однак є усвідомлення того, що потрібно дотримуватись власного коріння, історії та традицій. Об'єктом дослідження є взуття як невід'ємний елемент життя людини. Дослідження базується на фактах історії – нашого спадку.

Невипадково народна приказка " або-пан, або-пропав", по суті має глибший зміст: "Голод і холод - не пан. Нема що їсти і що взути - то пропав". Дійсно, для голодної, голої і босоногої людини є єдине жагуче бажання: насититися і зігрітися.

З іншої сторони, ріст життєвого рівня населення, демократизація суспільства сприяють зміцненню особистих свобод: самостверженню, самовираженню тощо. Змінюються манери та норми поведінки, правила етикету, повадки, традиції тощо. Стрімко змінюється мода, змінюється все: вишуканість перетворюється на буденність, змінюється швидкість змін, так як відбувається постійний творчий пошук чогось нового.

Класичні терміни: краса, врода, замінили поняття: сексапільність, глямурність, епатажність тощо. Це є незаперечуваний факт, словосполучення ввійшли в український лексикон, хоча проблема походження і трактування цих понять словниками залишається [3,4]. Останнім зойком моди є елементи первіснообщинного укладу життя людини. Де межа фантазіям та помислам? Адже хода босоніж, як аналогія звичаїв (тату, табу, тощо) далекої Полінезії, з фізіологічної точки зору - безперспективна, хоча має право на існування на сцені, подіумі, чи в межах власної оселі, спальні. Босоніж досить комфортно на пляжі, однак влітку і виключно на піщаному березі.

Постановка задачі

Тому представляє інтерес проаналізувати еволюцію взуття, історію його виникнення на основі археологічних досліджень та класики художньої літератури, незаперечного скарбу нашої історії. Мета статті - встановити і визначити взаємний

вплив взуття на свідомість та ментальність нинішнього споживача та нашого співвітчизника - українця.

Особливий інтерес представляє вивчення термінів основних видів взуття в українській мові, порівняння і співставлення їх з живою сучасною мовою, встановлення їх етимології, що може дати цілком реальні та незаперечні факти. Адже античні греки слушно вважали, що серед багатозначності слів лише одне, а саме, первісне значення є істинним. Дослідженню істини, яка у грецькій мові позначена словом "етимон", щодо еволюції взуття присвячена дана стаття .

Результати та їх обговорення

Починаючи з періоду пізнього палеоліту, предки сучасної людини фактично були зайняті боротьбою за виживання. Це тривалий проміжок часу, який в нашій історії розглядається просто – стадія неантропа в процесі еволюції людини. Наші прадавні предки як родові племена, завжди знаходились на вістрі життя або смерті. Це - міжстадові війни, звитяга із звіром та стихією, вічна нестача їжі, одежі і взуття, хвороби тощо. Але, очевидно, найважчим випробуванням для первісних людей був голод і холод. Хоча неантропи на перших порах свого існування поселялися у теплих місцях – в зоні субтропіків і тропіків, у долинах річок Тигр, Євфрат, Ніл чи у печерах, але в пошуках їжі їм доводилось переміщатись у північні, більш холодні широти. Була й інша причина, обумовлена похолоданням планети - так званий льодовиковий період, коли температура в зоні проживання первісних людей понизилась до мінус 10 градусів. Зокрема, тут слід назвати неандертальців та кроманьйонців, викопні рештки яких були знайдені у Німеччині та Франції.

Виникла необхідність пошуку предметів захисту від холоду – найпростішої одежі і примітивного взуття. Підсобним матеріалом для цього була шкіра впольованих звірів. У викопних рештках первісних людей, безперечно, не знайдено яких-небудь залишків одежі чи взуття, вони не могли зберегтись за 40 тис. років.

Не внесли необхідної ясності стосовно найдавнішого взуття людей мумії, вік яких сягає щонайменше 5 тис. років, знайдених у Давньому Єгипті, бо долина річки Ніл, де знаходяться гробниці фараонів, розташована в зоні високих температур. Тому, коли йде мова про взуття найдавнішої людини, антропологи лише шляхом припущення та порівняння роблять висновки, як виглядали найдавніші елементи захисту ніг.

Як уже згадувалось вище, першим підсобним матеріалом для виготовлення взуття була шкура вбитого звіра, зокрема, шкіра з оббілованих (очищених від

підшкірно-жирової тканини - міздри) ніг чи лап великих диких тварин, яку після виминання первісна людина натягувала на власні ноги, наче сучасну панчошу. В процесі випробування, всихаючись, така шкіра приймала антропометричні розміри ноги. Можна лише здогадуватись про незручності такого "взуття" та проміжок часу, що відділяв нас від тієї епохи. Однак еволюція взуття тривала.

Цікавим є досвід індіців Латинської Америки. Іспанські колонізатори, відкривши Америку, були вражені, як індіці занурювали стопу в латекс (сік) каучукоподібної гевеї, і на носі утворювалась еластична, водонепроникна плівка, здатна захищати стопу людини.

Слід зауважити, що даний спосіб індіці майя та ацтеки використовували впродовж тисячоліть, а промислове виробництво резини і, відповідно, калош (фр. резинове взуття, походить від лат. як різновид галльської сандалії з товстою підошвою) за цим методом почалось на початку 19 століття; популярність у нас отримало лише на початку 20 століття з появою синтетичного каучуку. На перших порах дане взуття виражало престиж та високий соціальний і духовний статок власника. А сьогодні слово "калоша", як і сам виріб, є раритетом. Така ж доля поняття "гумак", та похідного від нього "кірзак", хоча виробництво полімерного взуття знаходиться на апогеї розвитку.

Найдавнішою теологічною письмовою згадкою про взуття людини є Біблія. У ній є слова: "І зробив Господь Адамові та жінці його одягу шкіряну, і зодягнув їх" (Книга Буття 3-21); далі читаємо: "Авраам же сказав цареві Содомському: "Я звів свою руку до Господа Всевишнього Творця неба і землі, - що від нитки аж до ремінця сандалів я не візьму з того всього, що твоє, щоб ти не сказав: Збагатив я Авраама""(Книга Буття 14-23).

У поемах великого давньогрецького співця Гомера, який жив приблизно у 8 ст. до нашої ери, у славетних творах "Іліада" і "Одіссея" змальовано події на три тисячоліття назад (12 ст. до нашої ери). Зокрема, в "Іліаді" в перекладі К.Главоцької читаємо: "...Атрід убрався у гарні шати, підв'язав до могутніх ніг шкіряні сандалії". У творі "Одіссея" в перекладі Б. Тена знаходимо подібну згадку: "До намащених ніг, підв'язали сандалії гарні, вийшов (Телемах) зі спальні своєї". Отже, у нащадків Адама і Єви, як стверджує Біблія, та у давніх греків і римлян, основним взуттям були сандалії (однина - сандалія) - легке взуття, що являло собою шкіряну або дерев'яну, пробкову підошву без каблуків, і яку прив'язували до ноги ремінцями. Дане взуття використовується і сьогодні. Назва, очевидно, пішла від вічнозеленого тропічного

дерева "сандал", з якого виготовляли підошви, а дерево має ароматичний запах. Слід зазначити, уже в ті античні часи взуття посідає чітке місце між буденністю та достатком, так як є предметом краси.

Якщо переглянути словники, видані до 90 років ХХ ст. [4,5], то дійсно створюється враження, що всі терміни є запозиченими. Напевно, це упереджена точка зору, дискусійна? Безумовно, причиною спотвореної подачі інформації є наше минуле, хоча незаперечно при самопізнанні, пізнанні світової культури мова відкриває неабиякі можливості. У тісній взаємодії з іншими факторами мова формує національний менталітет, національну культуру і духовність нації. В процесі неперервної взаємодії своїх елементів протягом віків мова розвивається, збагачується, видозмінює значення слів; одна її загальна структура зберігає свої особливості, завдяки написаному. Мова, як сказав класик, - "дзеркало історії", і нашої також.

Так у письмовій пам'ятці нашої древньоруської літератури "Слові о полку Ігоревім невідомий автор, торкаючись історичних подій 12 століття, також згадує елементи взуття (переклад М. Рильського: "Ті без щитів із ножами захалявними криком війська побивають").

У видатній пам'ятці літописання Київської Русі, що була укладена також на початку 12 ст. і пов'язана з іменем печерського ченця Нестора, за літо 985 є такий спогад: "О глянув я (Добриня) полонених колодників: усі вони в сапогах. Цим данину не будемо платити; підемо пошукаємо собі в постолах". (Переклад В.Близнеця, "Повість временних літ"). Сьогодні історики встановили, що найдавнішим примітивним взуттям нашого народу були личаки (рос. лапті), постолы і лише дещо пізніше в часі - чоботи.

Личак - плетене з лика або іншого матеріалу (кори липи) селянське взуття, яке носили з онучами в основному селяни, прив'язуючи його до ноги мотузками, з відси й вислів – не ликом шиті [6]. Звук "к" трансформувався в "ч". Знавець українського побуту І.С. Нечуй –Левицький (II, 1956 ст. 102) писав: "І чоловіки, і жінки носили личаки, обгорнувши ноги білими онучами". Словом, це взуття носили бідні люди. Не випадково вбогу, затуркану, бідну людину жартома називали личаком (рос. лапотником). "Я не крестьянин-лапотник, я руский дворянин" писав Н. Некрасов.

Постоли – м'яке селянське взуття з цілого шматка шкіри без пришивної підошви, яке носили з онучами, прив'язаними до ніг мотузками (волоками). І.Франко так описує дане взуття (IV, 1952 ст. 414): "Він ішов звільна, шукаючи перед собою

стежку поступом та ногами обутими в шкіряні постоли" . Для даного взуття вже використовувалась шкіра що мала певний вид обробки – сиром'ять , сиром'ята шкіра , юхта, яка довше служила, ніж просто шкура, знята з тіла тварини. Наші предки знали змазувати взуття дьогтем – густою в'язкою рідиною, яка утворювалась при сухій перегонці дерева, чим значно підвищували термін служби взуття.

Де, у якій країні з'явився прототип сучасного чобота , судити важко, адже все відбувалось стихійно за схемою: "побачив – повторив – удосконалив". Можливо, у Франції, яка була і залишається законодавицею моди? В усякому разі в більшості народів Європи прижилося слово "ботфорти", що утворилося від двох французьких слів: "bottes, fortes" - (чобіт+високий) - тобто високі чоботи з твердою халявою, розширеною у верхній частині[5]. Так, саме французьке слово "bottes" лягло в основу таких видів взуття , як "боти", "ботики" і звичайно наші чоботи[6].

Торкаючись у нашій мові переліку різних видів взуття , безперечно, нас цікавить їх етимологія, тобто, що лягло в основу значення відповідного слова. Основа слова "чобіт" у давньоруській мові , очевидно , мала варіант французького боти (взуття) і по аналогії відбулося чергування "о" на "і". Щодо префікса "чо" , то , можливо, відбулася трансформація це бот (це – займенник), адже зустрічається в давньоруській мові – слово "чебот".

Коли йде мова про високе взуття , то в Україні у межах її сучасної території назва взуття мала два варіанти: "чоботи" і "сапоги". В 9-13 ст. у південно-східній частині України домінувала назва "сапоги", а на північно-західній - "чоботи".

Слово "сапоги", можливо , виникло як свій варіант назви запозиченого "себоти", і пішло від виду вітчизняного матеріалу - шкіри "сап'ян" (рос . сафьян) - тонкої м'якої шкіри різноманітних кольорів, виготовленої із козячих , овечих чи телячих шкур , яка була придатною для виготовлення халяви[6].

Не дивно, що в минулому в Україні також було поширена назва "сап'янці" тобто чоботи або черевики, пошиті із сап'яну. Зокрема Л.Українка писала (III , 1952 ст. 713): "І черевички треба їй білі. Ні , знаєш, ти краще справ їй із сап'яну".

Одну з найдавніших згадок про чобіт знаходимо у словнику староукраїнської мови 14-15 століть (Луцьк, 1445р. 148, (словник СУМ 11 том,ст.545)). Це грамота в якій князь Свидригайло Олкирдович навічно дарує шляхтичу Чоботу вітцівську землю. Тут слово "чобот" є особовою назвою і виступає, як власний іменник, який походить від загального іменника "чобіт". Це, безперечно, підтвердження

чоботарського ремесла, яке стрімко розвивалось в ті часи. На Україні є чимало прізвищ, які спочатку були прізвиськами і утворені від назв речей домашнього вжитку чи предметів побуту, тощо.

Слово черевики, його жіночий вид "черевички" – виникло як різновид легшого взуття, альтернатива чоботам. Очевидно, назва цього виду взуття пішла від основи "черев(о)", що означає порожнину(фрагмент шкіри з живота тварини), яку слід "обвити" шнурком: "чере"-"вити" – черевики[6]. Схоже походження і важливої деталі низу взуття – підшви. Підшва це товста шкіра, що підшивалась до заготовки, чим зміцнювала конструкцію низу взуття.

Що стосується взуття минулого, то у давні часи в різних етнографічних групах на території сучасної України воно мало певну різницю. Навіть у найпростіших видах взуття - личаках, лаптях, постолах у різних регіонах України була своя відмінність, вона також мала діалектичну відмінність щодо слів. Кожна із етнічних груп Поділля, Волині, Покуття, Гуцульщини, Буковини чи Закарпаття вносили у найдавніше взуття свої елементи, удосконалення і оздоблення, виходячи із наявних матеріалів та сировини, котрі були поширені в даному регіоні.

Очевидно, в цей період взуття попри захисну функцію, виконувало естетичну функцію. Однак за зовнішнім виглядом воно відображало соціальний стан, вік, стать, матеріальний статок людини, її манери, традиції звички. Є всі підстави вважати що саме тоді зародилося народне взуття на вихід - прототип сучасному модельному взуттю. Це було жіноче взуття. Важливу роль у цьому відіграла творчість І.Котляревського, котрий є зачинателем нової української літературної мови. Зокрема у його знаменитій поемі "Енеїда", що вийшла з друку 1798р, неодноразово автор веде мову про цей вид народного взуття:

"Кругом дівчата танцювали

В дрібушках, в чоботях, в святках..."

В іншому "Енеїда" читаємо:

" Червоні чоботи обула (Дідона-засновниця Карфагену)

Та і запаски не забула

А в руки з вибійки платок". (І.Котляревський "Енеїда", 1995р, ст 10,11).

Не минув проблематики взуття в своїй творчості і Т.Шевченко, так в поемі "Гайдамаки"(Т.Шевченко "Гайдамаки", 1969,ст. 60), він описує убогий вигляд селян:

"Хлопець у свитині

Полатаній, у постолах;

На плечах торбина.",

що можливо був однією з причин , ненависті і жорстокої боротьби , яку вели гайдамаки і яку навіть сьогодні неоднозначно сприймають критики .

Однак не дивлячись на жорстокість та драматичність подій Т.Шевченко озвучує прагнення селян до кращого майбутнього, до кращого соціального стану в хвилини дозвілля . Це він здійснює словами кобзаря - першозачинателя сучасної поп-індустрії:

"(Кобзар грає тай приспівує)

Од села до села танці та музики:

Курку, яйця продала –

Маю черевики

...

А червоним черевичкам

таки дам, таки дам!" (Т.Шевченко "Гайдамаки", 1969,ст. 60).

Попри монотонну мелодію кобзи дана пісня має особливий зміст, оскільки прагнення воюючої сторони селян - повстанців, котрі не знають, що краса здатна врятувати світ, однак інтуїтивно це відчував Т. Шевченко.

Взуття займає особливе місце в звичаях та традиціях українців. Це стосується весілля, ворожби , інших народних обрядів.

Пишний український весільний обряд ще добре зберігається в пам'яті старших людей, однак усе менше чути на весіллях традиційних пісень. Шлюб і весілля для більшості наших співгромадян залишаються бажаним ритуалом, а для декого й таїнством [7].

У залежності від регіону є безліч варіантів проведення дівич-вечора. Наречений з сватом обов'язково приносить молодій подарунки (чоботи, намітку чи хустку), а від неї отримував сорочку й хустку:

Ідемо до дівки,

Як місяць до зірки,

Несем чоботи

Шевської роботи.

Ворожба є непересічним феноменом стародавньої народної духовної культури, який, попри всілякі заборони і гоніння, зберігся до наших днів. Серед численних груп

ворожінь (на врожай, приплід худоби, долю та здоров'я рідних тощо) за масовістю учасників та різноманітністю обрядових дійств виділяється т. зв. матримоніальна ворожба - це ворожба про майбутній шлюб та партнера, до якої здебільшого вдається молодь, переважно дівчата на видданні. Особливістю такої ворожби було те, що у ніч "на Андрея" кидали через хату чобіт [8].

Висновки

Терени України з найдавніших часів були місцем, де сходились різні племена і народи, тут пролягала межа між двома світами: світом осілих землеробських культур, що заклали основи європейської цивілізації, та степовим азійським світом. Тут зародилась і розвинулась одна з найбільших землеробських культур Європи – трипільська, яка стала одним із джерел формування населення в Україні впродовж наступних епох. Україна багата на історичні пам'ятки.

Чільне місце в цій історії посідає історія та еволюція взуття. Взуття відкрила для себе людина як спосіб захисту ніг від пекучих пісків, холоду, каміння інших несприятливих факторів. Показано, що на еволюцію взуття мав вплив досвід західних сусідів. Наші предки швидко переймали чужий передовий досвід щодо взуттєвого ремесла. Завдяки цьому в наш лексикон назавжди ввійшли деякі слова іншомовного походження. Ті терміни, котрі відображають поняття, які морально застаріли, з плином часу, перестали використовуватись. В свою чергу деякі терміни української мови ввійшли в лексикон російської.

Дослідження мотивації щодо вибору взуття показує, що наші предки звертали увагу на зовнішній вигляд взуття. Відчуття прекрасного було властиве всім верствам населення. Наші предки особливо полюбили червоний колір – сакральний колір нашої культури. Показано що взуття відображало соціальний стан населення, а тому має вплив на ментальність нинішнього покоління.

ЛІТЕРАТУРА

1. Коновал В.П., Гаркавенко С.С., Свістунова Л.Т. та ін. Універсальний довідник взуттєвика: Навчальний посібник.- К.:Лібра, 2006.
2. Философия: Энциклопедический словарь. – М.: 2004
3. Історія філософії України. – К.,1994.
4. Новий тлумачний словник української мови. : В 4-х тт. - К., 1998.
5. Словник іншомовних слів. - К., 2002
6. Словник української мови: В 11-ти тт. - К., 1971-1981.